

ਲੇਖਕੀ-ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪਾਠਕ-ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ-ਪਾਠ
'ਭੂਮਿਕਾ' ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ

(ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ)

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਹਿਮੀਅਤ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਇਲਮ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸੁਖੈਨ ਅਤੇ ਸੁਵਿਧਾ ਭਰਪੂਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ, ਰੂੜੀਵਾਦੀ, ਫੇਕੀਆਂ ਨਿਰਾਰਥਕ, ਪਿਛਾਂਹਖਿਚੂ ਅਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਤਰਕਮਈ ਸੋਚ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਲਮ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਵਖ-ਵਖ ਦੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਤਰਾਂ, ਕੱਪੜਿਆਂ, ਖੱਲਾਂ ਤੇ ਮੁੜ ਕਾਗ਼ਜ਼ਾਂ ਉਤੇ ਸਮੇਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਚਾਨਣ ਬਣ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਾਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਲਮ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਇਲਮ ਦੇ ਮੁਖਤਲਿਫ਼ ਰੂਪ ਕਦੇ ਕਾਇਨਾਤੀ ਇਲਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਦੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਨਿਰੂਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਲਾਮ ਸਮੇਤ ਲੋਕ ਅਦਬ ਨੂੰ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਪੁਸਤਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਾਂਭਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਜੀਵਨ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਉਹਦੇ ਸੀਨੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਉਤੇ ਸਾਂਭਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਜਦੋਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸਾਂਭੇ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਨਾਂ 'ਅਦਬ' ਯਾਨੀ 'ਸਾਹਿਤ' ਰੱਖਿਆ। ਅਦਬ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਇਜ਼ਹਾਰ ਦੇ ਰਾਹ ਸੁਝਾਏ। ਜੇਕਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਦਾ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :-

ੳ. ਨਸਰੀ ਅਦਬ ਯਾਨੀ ਗਦ ਸਾਹਿਤ

ਅ. ਮਨਜ਼ੂਮ ਅਦਬ ਯਾਨੀ ਪਦ ਸਾਹਿਤ

ਨਾਟਕ ਆਦਿ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀਆਂ ਨਿਰੂਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਨਸਰੀ ਅਦਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤਕ ਰਸਾਈ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਫ਼ਿਕਰ, ਖ਼ਿਆਲ,

ਡਾ. ਰਾਜਵੰਤ ਕੌਰ ਪੰਜਾਬੀ
ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ,
ਪਟਿਆਲਾ
+91 8567886223

ਤਜਰਬੇ, ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਖੱਟੀਆਂ-ਮਿੱਠੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਹਾਣੀ, ਨਾਵਲ ਜਾਂ ਵਜੋਂ ਮਸਨਵੀ, ਕਸੀਦਾ, ਗ਼ਜ਼ਲ, ਰੁਬਾਈ ਜਾਂ ਮਰਸੀਏ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਨਾਲ ਬੜੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਾਠ ਦੇ ਚੌਪਾਸੀਂ ਲੇਖਕ, ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੁਆਰਾ ਕੁਝ ਸਮੱਗਰੀ ਸਿਰਲੇਖ, ਭੂਮਿਕਾ, ਸੰਦਰਭ ਸਮੱਗਰੀ, ਪੰਨਾ ਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਰਵਰਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣੀ ਸਮੱਗਰੀ ਸਹਾਇਕ-ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਖੇਜ-ਪੱਤਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ 'ਭੂਮਿਕਾ' ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਭਾਵੇਂ ਧਰਮ, ਦਰਸ਼ਨ, ਵਿਗਿਆਨ, ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਧਾ ਦੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਕੋਈ ਹੋਰ ਲੇਖਕ ਉਸ ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਤੇ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤੇ ਪਾਠਕ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਲੇਖਕ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਪਰਿਚਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਲਿਖਤ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਗਕਿਫਕ ਤੇ ਲਾਤੀਨੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਗਰ;ਰਚਪਕ ਸ਼ਬਦ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਭੂਮਿਕਾ', 'ਮੁੱਖਬੰਧ', 'ਆਮੁਖ' ਜਾਂ 'ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ' ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 'ਦੀਬਾਚਾ' ਸ਼ਬਦ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਪੜਾਓ ਅਰਥਾਤ ਇਬਤਦਾਈਆ 'ਦੀਬਾਚਾ' ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੀਬਾਚਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ 'ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ'। ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਆਣੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ 'ਤੇ ਲਿਖਤੀ ਗਵਾਹੀ ਲੈਣ ਦਾ ਅਮਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਹਕੀਕਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੇ ਹੀ ਅਦਬ ਦੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪਿੜ ਦਾ ਮੁਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਤਨਕੀਦੀ ਜ਼ਾਵੀਏ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਨਾਲ ਨਿੱਖਰਦੇ ਹੋਏ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਾਸ ਰੂਪ ਵਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਲਾਸਿਕ ਅਦਬ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੁਕਤਾ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਪੰਨੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ

ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਰਾਵਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੁਸਤਕ-ਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਉਹ ਜੋ ਸਮਕਾਲੀ ਅਦੀਬਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਈਆਂ।

ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪਰਚੇ ਦਾ ਉਨਵਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ (ਤਨਕੀਦ) ਪਿੜ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ (ਦੀਬਾਚੇ) ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਖੇਜ-ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ ਵਾਸਤੇ 'ਦੀਬਾਚਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਅਸਰਅੰਦਾਜ਼ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੀਬਾਚੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀਬਾਚੇ ਬਹੁਤ ਮੁਖਤਸਰ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ-ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੱਠ-ਨੌਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਅਧੀਨ ਰਚੇ ਦੀਬਾਚੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਮਜਦ ਅਲੀ ਭੱਟੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਝਰੀਟਾਂ ਤੇ ਨਹੁੰਦਰਾਂ (2003) 'ਚ ਤਿੰਨ, ਅਸਲਮ ਰਾਣਾ ਦੀ ਚੋਣਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ (1981) 'ਚ ਪੰਜ, ਲਤੀਫ਼ ਫਤਹਿਪੁਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਪੁਸਤਕ ਦਿਲ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਲਉ (1997) 'ਚ ਛੇ, ਵੀਰ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਘੁੰਡ (1999) 'ਚ ਸੱਤ, ਕਰਮ ਅਲੀ ਕੈਫ਼ੀ ਦੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋ (2009) 'ਚ ਅੱਠ, ਰਜ਼ਾਕ ਸ਼ਾਹਿਦ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰੀ ਪਰਾਗੇ ਗੂੰਗੀਆਂ ਚੀਕਾਂ (1991) 'ਚ ਅੱਠ ਅਤੇ ਨਵੀਂਦ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦ ਦੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੰਝੂ (1994) 'ਚ ਨੌਂ ਦੀਬਾਚੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀਬਾਚੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਉਰਦੂ ਜਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਖੇਜ-ਪੱਤਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਬਾਚਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਉਪਰੰਤ ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਿਆਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਦੀਬਾਚਾ' ਅਰਥਾਤ 'ਭੂਮਿਕਾ' ਕੀ ਹੈ? ਦੀਬਾਚੇ ਦੇ ਕੋਸ਼ੀ ਤੇ ਅਰਥਗਤ ਪਾਸਾਰ ਕੀ ਹਨ? ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਕਿਸ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ? ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਿੜ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਤਕ ਇਸ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕੀਤਾ? ਕੀ ਦੀਬਾਚੇ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਹਨ? ਜੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੀਬਾਚੇ ਨਾਲ ਕੀ ਸਾਂਝ ਜਾਂ ਵਖਰਤਾ ਹੈ। ਦੀਬਾਚਾ ਲਿਖਣ ਜਾਂ ਲਿਖਵਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਅਹਿਮੀਅਤ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਅਦੀਬ

ਆਪਣੀ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹਿਤ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਜਾਂ ਇਸ ਪਿਛੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਲੁਪਤ ਇੱਛਾ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੇਖਕ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕੀਰਤੀ ਹੋਰ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗੀ?

ਲਫ਼ਜ਼ ਦੀਬਾਚਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਜੁਬਾਨ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਾਅਲੁਕ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ 'ਦੀਬਾ' ਤੇ 'ਦੀਬਾਜ਼' ਲਫ਼ਜ਼ ਬਣੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

1. ਜੇ 'ਦੀਬਾਚੇ' ਦੀ ਉਸਾਰੀ 'ਦੀਬਾ' ਲਫ਼ਜ਼ ਉਪਰ ਹੋਈ ਸਵੀਕਾਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਉਸ ਗੁਣ ਵਲ ਧਿਆਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਉਂ ਸ਼ਬਦ ਪਿਛੇ 'ਚਾ' ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਕੂ' ਦੇ ਅਰਥ ਗਲੀ ਤੋਂ 'ਕੂਚਾ' (ਤੰਗ ਗਲੀ) ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੋਜ਼ਨਾਮਾ (ਅਖ਼ਬਾਰ) ਤੋਂ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ (ਰੋਜ਼ ਦਾ ਹਾਲ), ਦਰ (ਦਰਵਾਜ਼ਾ) ਤੋਂ ਦਰੀਚਾ (ਛੋਟਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਖਿੜਕੀ) ਅਤੇ ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਬਗ਼ੀਚਾ ਆਦਿ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ 'ਦੀਬਾ' ਤੋਂ 'ਦੀਬਾਚਾ' ਬਣ ਗਿਆ। 'ਦੀਬਾ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਬਰੀਕ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜਾ'। ਦੀਬਾ ਨਫ਼ੀਸ ਕੱਪੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ 'ਤੇ ਤਿੱਲੇ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਵੇਲ-ਬੂਟੇ ਕੱਢੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਨਗਰਫ਼ਦਕ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, 'ਜ਼ਰੀਦਾਰ ਬਸਤੂ'। ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਕੱਪੜਾ ਜਿਹੜਾ ਸੈਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਧਾਗਿਆਂ ਨਾਲ ਕਢਾਈ ਕਰਕੇ ਸਿੰਗਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਨਗਰਫ਼ਦਕ ਲਈ ਵੀ ਦੀਬਾਚੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਲਈ ਦੀਬਾਚਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਢੁਕਵਾਂ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਦੀਬਾਚੇ ਦਾ ਦਿਲਚਸਪ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸ਼ਰਤ ਬਣਦਾ ਹੈ।

2. 'ਦੀਬਾਜ਼', 'ਦੀਬਾ' ਲਫ਼ਜ਼ ਦਾ ਅਰਥੀ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹੈ ਤੇ ਜੇ 'ਦੀਬਾਚਾ' ਲਫ਼ਜ਼ ਨੂੰ 'ਦੀਬਾਜ਼' ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਮੰਨੀਏ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਜ਼ੀਨਤ ਅਤੇ ਰੌਣਕ ਨਾਲ ਤਾਅਲੁਕ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਚਿਹਰੇ' ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਨਾਤਾ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ 'ਭੂਮਿਕਾ' ਨੂੰ 'ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ', 'ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੁਖੜਾ' ਜਾਂ 'ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੁੱਖਬੰਧ' ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ।

3. ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ, ਮੁਖਬੰਧ ਜਾਂ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ 'ਦੀਬਾਜ਼ਾ'ⁱⁱⁱ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4. 'ਫ਼ਰਹੰਗ-ਏ-ਆਸਫ਼ੀਆ' ਵਿੱਚ 'ਦੀਬਾਚਾ' ਦੇ ਮਾਅਨੇ ਰੂ-ਏ-ਕਿਤਾਬ (ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ), ਸਰਨਾਮਾ (ਉਨਵਾਨ, ਸ਼ੀਰਸ਼ਕ), ਮੁਕੱਦਮਾ-ਏ-ਕਿਤਾਬ, ਆਗਾਜ਼-ਏ-ਕਿਤਾਬⁱⁱⁱ ਦਰਜ ਹਨ।

5. ਫ਼ਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ 'ਦੀਬਾਚਾ' ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ, ਮੁੱਖ ਬੰਧ, ਚੇਹਰਾ, ਭੂਮਿਕਾ, ਮੁਖੜਾ ਹੈ।^{iv}

ਸੇ 'ਦੀਬਾਚਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੋਸ਼ੀ ਅਰਥ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਮੁੱਖਬੰਧ, ਚਿਹਰਾ, ਰੁਖ਼ਸਾਰ ਅਤੇ ਸਰਨਾਮਾ-ਏ-ਕਿਤਾਬ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ।

ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਦੀਬਾਚਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਗਈ? ਇਸ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਜਿਸਮ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਈ ਹੱਡੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਅਧਿਆਇ ਹਨ। ਦੀਬਾਚਾ 'ਚਿਹਰਾ' ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਲੀਆ ਲਿਖਦੇ ਸਮੇਂ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਤਫ਼ਸੀਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਦੀਬਾਚੇ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਹੈ। ਦੀਬਾਚਾ ਕਿਉਂਕਿ ਦਰਬਾਰੀ ਲਿਬਾਸ ਵੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਦਰਬਾਰੀ, ਜਿਹੜਾ ਲਿਬਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨਿਸਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਨ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਗ਼ੈਰ ਦਰਬਾਰੀ ਲਿਬਾਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਵਰਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਿਲਕੁਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਲਤਾਨ-ਏ-ਸੁਖ਼ਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦੀਬਾਚਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਆਉਣਾ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਭਾਵੇਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ, ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪਰਿਚਿਤ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਖ਼ਮਲੀ ਫੁਲਕਾਰੀ ਵਾਂਗ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤੇ ਪੁਸਤਕ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਦੀਬਾਚੇ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਦਬ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦੀਬਾਚਾ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੈ?

ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕੋਈ ਪੁਸਤਕ ਦੀਬਾਚੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਣ ਹਿਤ ਦੀਬਾਚਾ ਅਕਸਰ

ਨਸਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੀਬਾਚੇ ਵਿੱਚ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਿਆਂ ਰਚਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼, ਵਿਸ਼ਾ-ਖੇਤਰ, ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੰਤਵ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਵਰਤੀ ਵਿਧੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਖਿਪਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਖਤ ਰਾਹੀਂ ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਸਮਾਜੀ, ਗਿਆਨਵਰਧਕ ਤੇ ਅਦਬੀ ਰਵੱਈਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੀਬਾਚਾ ਲਿਖਾਉਣਾ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਪੁਖਤਗੀ ਆਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਤਾਸਿਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਖਾਰ ਲਿਆਉਣ ਹਿਤ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪ ਬਣਾਵੇ। ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਆਪਣੇ ਛਪੇ ਨਾਂ ਸਮੇਤ ਮੌਲਿਕ ਹਸਤਾਖਰ, ਲਿਖਤ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਮਿਤੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਦੀਬਾਚਾ, ਲੇਖਕ ਵਲੋਂ ਲਿਖੀ 'ਆਪਣੀ ਗੱਲ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ ਅਰਬੀ ਅੰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ-ਖ਼ਾਮੀਆਂ ਗਿਣਵਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਲੋਚਕ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਉਸਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਬਾਰੇ ਅਹਿਮ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਪਿਛੇ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦ ਗ਼ੌਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਮੁਕੱਦਮਾ, ਤਕਰੀਜ਼, ਪੇਸ਼-ਏ-ਲਫ਼ਜ਼, ਮੁੱਖਬੰਧ, ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ, ਮੁੱਢਲੀ ਗੱਲ, ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਪੇਖ ਆਦਿ ਅਲਫ਼ਾਜ਼ ਦੀਬਾਚੇ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਵਾਬਸਤਗੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਰ-ਏ-ਆਗਾਜ਼, ਹਰਫ਼-ਏ-ਅੱਵਲ, ਹਰਫ਼-ਏ-ਆਗਾਜ਼ ਅਤੇ ਹਰਫ਼-ਏ-ਚੰਦ ਆਦਿ ਉਨਵਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀਬਾਚੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਪਿਛੇ ਜੇ ਖ਼ਾਸ ਮਕਸਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ 'ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹਦੇ ਇਲਮੀ ਤੇ ਅਦਬੀ ਮੁਕਾਮ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨਾ। ਦੀਬਾਚਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਉਨਵਾਨ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਅੰਦਾਜ਼-ਏ-ਬਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :-

ਕ੍ਰਮਾਂਕ	ਲੇਖਕ	ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ	ਦੀਬਾਰੇ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ	ਦੀਬਾਰਾਨਿਗਾਰ
1	ਫ਼ਰਹਤ ਅੱਬਾਸ ਸ਼ਾਹ	ਦਿਲ ਦੇ ਰੱਬ ਮੁਹਾਰ	ਕਲੰਦਰਾਨਾ ਸ਼ਾਇਰੀ	ਫ਼ਖ਼ਰ ਜਮਾਨ
2	ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਰੋਰ	ਅਖ਼ਤਰ ਦੇ ਬੋਲ-1979	ਅਖ਼ਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਇਰ	ਹਫ਼ੀਜ਼ ਤਾਇਬ
3	ਬਾਬੂ ਜਾਵੇਦ ਗਿਰਜਾਖੀ	ਬੋ ਕਾਟਾ-1981	ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਜਾਦੂਗਰ	ਗੁਲਾਮ ਮੁਸਤਫ਼ਾ ਬਿਸਮਿਲ
4	ਆਰਫ਼ ਅਬਦੁਲ ਮਤੀਨ	ਪਰਖ ਪੜਚੋਲ-1979	ਪੰਜਾਬੀ ਤਨਕੀਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਗ-ਏ-ਮੀਲ	ਨਾਜ਼ਕ ਸ਼ਮਸੀਰੀ
5	ਸ਼ਾਕਰ ਮੱਲ੍ਹੀ	ਪੰਧ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਰਾਤ-2001	ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਇਜ਼ਹਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ	ਅਨਵਰ ਉਦਾਸ
6	ਡਾ. ਸਦੀਕ ਹੱਲ	ਤਾਰੇ ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ-1991	ਬਾਲ ਅਦਬ ਵਿਚ ਇਕ ਅਨਮੋਲ ਵਾਧਾ	ਡਾ. ਇਸਮਤ ਉੱਲਾ ਜ਼ਾਹਿਦ
7	ਰਾਜਾ ਵਹੀਦ ਕਾਸਿਮ	ਤ੍ਰੇੜਾਂ-2004	ਪੇਠੇਹਾਰੀ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਸ਼ਾਇਰ	ਸਾਈ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਰੋਰੀ
8	ਸ਼ਾਹਿਦਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸ਼ਾਹ	ਤਿੜਕੇ ਘੜੇ ਦਾ ਪਾਣੀ-2008	ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ	ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ
			ਕਹਾਣੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਚੰਗਾ ਵਾਧਾ	ਪ੍ਰਵੀਨ ਮਲਿਕ
9	ਸ਼ੈਕਤ ਅਲੀ	ਟਕੇਰਾਂ-2007	ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼-ਸ਼ੈਕਤ ਅਲੀ	ਫ਼ਰਖ਼ਦਾ ਲੇਧੀ
10	ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸੁਹੇਲ	ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣਾ-1992	ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਲ ਅਦਬ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੇਵਕ ਤੇ ਉੱਘਾ ਲਿਖਾਰੀ	ਇਲਿਆਸ ਘੁੰਮਣ
11	ਤੁਫ਼ੈਲ ਖ਼ਲਿਸ਼	ਚੇਤੇ ਦੀ ਦੀਵਾਰ-2004	ਤਲਖ਼ ਹਕੀਕਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਇਰ	ਇਸਮਤ ਉੱਲਾ ਜ਼ਾਹਿਦ
			ਤੁਫ਼ੈਲ ਖ਼ਲਿਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ	ਤਨਵੀਰ ਬੁਖਾਰੀ

ਮੁਕੱਦਮਾ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੀਬਾਚੇ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਕਾਰਜੀ ਮਹੱਤਵ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਕਦੀਮ ਹੈ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ - 'ਅੱਗੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ, ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਮੁੱਖ ਬੰਧ ਅਤੇ ਹਰ ਕੰਮ ਦਾ ਆਰੰਭ'।^v ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਇਸ ਨੂੰ ਰਹਿਨੁਮਾ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੁਕੱਦਮਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੁਕੱਦਮਾਨਿਗਾਰ, ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ, ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕ, ਤਰਕਯੁਕਤ, ਦਿਲਕਸ਼, ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਮਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮਾਯੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੀਬਾਚੇ ਦੀ ਲਿਖਤ ਬਿਆਨੀਆ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਤੇ ਉਸਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਮੁਕੱਦਮਾਨਿਗਾਰੀ ਵੱਡੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੈ।

ਤਕਰੀਜ਼ ਦੀਬਾਚੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈਸੀਅਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਰਬੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਹਨ- 'ਜ਼ਿੰਦਾ ਬੰਦੇ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨਾ'। ਇਥੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਕਰੀਜ਼ ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਬਾਰੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਇਜ਼ਹਾਰ ਨਹੀਂ, ਤਾਰੀਫ਼ੀ ਇਜ਼ਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਕਰੀਜ਼ਨਿਗਾਰ ਕਈ ਵਾਰ ਦੇਸਤ-ਲੇਖਕ ਤੇ ਉਹਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖ਼ੂਬੀਆਂ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਤੇ ਉਹਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਹ ਰਵੱਈਆ ਤਕਰੀਜ਼ ਨੂੰ 'ਕਸੀਦਾ' ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ 'ਤੇ ਘੱਟ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਖ਼ਿਆਲੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਜ਼ਨਿਗਾਰੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਫਲੈਪਨਿਗਾਰੀ ਨੇ ਇਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਲਈ ਹੈ।

ਦੀਬਾਚੇ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼-ਏ-ਲਫ਼ਜ਼ ਵੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਰਥ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੇਸ਼-ਏ-ਲਫ਼ਜ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ Forward ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੇਖਕ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਤਨਕੀਦੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ

ਪੇਸ਼-ਏ-ਲਫ਼ਜ਼ ਤਕਰੀਜ਼ ਦੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਨਿਮਨ ਦਰਜੇ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪੇਸ਼-ਏ-ਲਫ਼ਜ਼ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਕਬੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਦਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸੂਰਤ-ਏ-ਹਾਲ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ। ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼-ਏ-ਲਫ਼ਜ਼ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀ ਸਮੱਗਰੀ ਉਸ ਨੇ ਕਿੱਥੋਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਉਸ ਨੇ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਉਂ ਲਿਖੇ? ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿੱਥੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ। ਉਸ ਨੇ ਸੰਬੰਧਤ ਸਮੱਗਰੀ ਕਿੱਥੋਂ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਨਸਰ ਉੱਲਾ ਖ਼ਾਨ ਨਾਸਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਓਏ ਹੋਏ ਹੋਏ (ਮਿਤੀਹੀਣ), ਅਤੇ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਰਾਜ਼ ਦੀ ਭਟੈਂਦੀ ਲਾਡਲੀ (2008) ਵਾਚੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਹਰ ਸਿਨਫ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਕਨੀਕ ਕਰਕੇ ਇਕ-ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਬਾਚੇ ਦੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਤਕਨੀਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਦੀਬਾਚੇ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਪੈਮਾਨਿਆਂ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਉਤਰਨ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਹੀ ਦੀਬਾਚਾ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਤਕਸੀਮ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰਅੰਦਾਜ਼ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੰਨ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛਪੀਆਂ ਕੁਝ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਦੀਬਾਚਿਆਂ ਤੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 1947-1970 ਤਕ ਲਿਖਣ-ਲਿਖਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋਇਆ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਅਦਬੀ ਰੁਝਾਨ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਦੇ ਤਕਾਜ਼ੇ ਪੂਰੇ ਕਰਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀਬਾਚੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਛਪਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਸਾਹਿਤਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗ਼ੈਰ-ਸਾਹਿਤਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਦੀਬਾਚੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਭਾਵ ਦੀਬਾਚਾ ਗਦ ਤੇ ਪਦ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੁਸਤਕ ਨਾ-ਮੁਕੰਮਲ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਦੌਰ ਦੇ ਅਦਬੀ ਮਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਅਦਬੀ

ਰੁਝਾਨਾਂ 'ਤੇ ਚਾਨਣ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਜੁਬਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮੰਡੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਵਲ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਪਾਠਕ ਤਾਂ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੀਬਾਚਾ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਕਿਸੇ ਮਕਬੂਲ ਅਦੀਬ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਦੀਬਾਚਾ ਲਿਖਵਾਉਣ ਦਾ ਆਹਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਾਠਕ ਪੁਸਤਕ ਫੜਦਿਆਂ ਸਾਰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਬਾਰੇ ਰਾਏ ਕਿਸ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ? ਸੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਉਸ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਖ਼ਾਮੀਆਂ ਵਲ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰੇ ਤੇ ਖ਼ੂਬੀਆਂ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਦਬ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਗ਼ੈਰ-ਜਾਣਕਾਰ ਵਾਂਗ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦੀਬਾਚਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਸੂਲ ਤੇ ਅਹਿਮੀਅਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਇਹ ਨੁਕਤੇ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ :

1. ਦੀਬਾਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਮਦ ਤੇ ਨਾਅਤ ਨੂੰ ਵੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਪੱਛਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹਮਦ ਤੇ ਨਾਅਤ ਨੂੰ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।
2. ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਦੀਬਾਚਾ ਦੂਸਰਾ ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖਦਿਆਂ ਲੇਖਕ ਤੇ ਉਸਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਇਲਮੀ ਤੇ ਤਨਕੀਦੀ ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆਂ ਉਹ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਪੁਸਤਕ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਤਾਅਰੁਫ਼ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।
3. ਦੀਬਾਚਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ, ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੁਨਰ ਤੇ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮਿਹਨਤ, ਦਰਪੇਸ਼ ਐਕੜਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
4. ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ, ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ, ਅਹਿਮੀਅਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪਰੰਪਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੇਖਕ ਦਾ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਉਘਾੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਮੁੱਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

5. ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਅਧੀਨ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਬੰਧਤ ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ।

6. ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਚਰਚਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਵਿਭਿੰਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਮੱਤਭੇਦ ਵੀ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ।

7. ਉਹ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

8. ਉਹ ਸਿਆਣੇ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਉਸਤਾਦ ਵਾਂਗ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਅਣਜਾਣੇ ਕੋਨਿਆਂ ਦੀ ਝਲਕ ਵਿਖਾ ਕੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਿਨਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਇਆਂ ਉਸਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਵੀ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਰੁਚੀ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਰਾਏ ਬਣਾ ਸਕੇ।

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੁੱਖ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਦੀਬਾਚਾ ਇਲਮੀ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਮਰਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸਹੀ, ਸੰਤੁਲਿਤ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਮਿਆਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਦੀਬਾਚੇ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਟਕਣਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਬਣਾਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਆਰੀ ਦੀਬਾਚੇ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ ਵਜੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਉੱਤਮ ਦੀਬਾਚਾ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੂਲ ਅਸਤਿਤਵ ਵਿੱਚ ਰੂਹ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਮਰਥ ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਉਸ ਅੰਤਰਾਤਮਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੀਬਾਚਾ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰੀ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਕਲਾ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਧਾ ਵਜੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਦੀਬਾਚਾਨਿਗਾਰ ਸਮਕਾਲੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਹੁਨਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੌਰ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਭੂਤਕਾਲ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਅਹਿਮ

ਸੰਵਾਦਕ ਪੁਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪਿਛਲੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਲਈ ਆਧਾਰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਮੂਨਿਆਂ ਵਜੋਂ ਦੀਬਾਚਿਆਂ, ਅਥਵਾ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਅਟੱਲ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਇਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਵਿਧੀਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਛਾਣਨ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਲੋੜ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ

ⁱ ਫ਼ਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਸੰਕਲਨਕਰਤਾ ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀ. ਪਟਿਆਲਾ, 1996, ਪੰ. 346

ⁱⁱ ਉਹੀ-, ਪੰ. 346

ⁱⁱⁱ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਦੇਹਲਵੀ, ਫ਼ਰਹੰਗ-ਏ-ਆਸਫ਼ੀਆ, ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਰਫ਼ਾਹ-ਏ-ਆਮ ਪ੍ਰੈਸ, ਲਾਹੌਰ, 1908

^{iv} ਫ਼ਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਸੰਕਲਨਕਰਤਾ ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀ. ਪਟਿਆਲਾ, 1996, ਪੰ. 347

^v ਉਹੀ-, ਪੰਨਾ 655